

ANTİK DÖVRDƏ İNGİLİS DİLİNDƏ TURİZM LEKSİKASININ FORMALAŞMASINDA EKSTRALİŊQVİSTİK AMİLLƏRİN ROLU

GİRİŞ: Sosiolinqviistik baxımdan ingilis dilində turizm leksikasının yaranması və inkişafı aktual əhəmiyyət kəsb edir.

Turizm elmi, nəqliyyat vasitələrinin inkişafını, ticarəti, diplomatiyanı stimullaşdıraraq İnsan cəmiyyətinin inkişafı tarixində mütərəqqi rol oynamışdır. Turizmin mütəmadi inkişafı dünya tarixinin zəruri bir hissəsi olmuşdur.

Müasir turist ədəbiyyatında turizmin yaranması və inkişafı mərhələləri barədə vahid bir fikir yoxdur, lakin bütün dilçilər bir fikirdə yekdildirlər: M.V.Sokolova, L.P.Voronkova, M.B.Birjakov və başqaları iddia edirlər ki, XIX əsrə kimi olan dövr barədə ancaq turizmin inkişafına qədərki dövr kimi danışmaq olar. Voronkova öz əsərində C.Wokerə istinad edərək turizmin inkişafını səyahət zamanı istifadə olunan nəqliyyat vasitələrinin inkişafı ilə bağlı olaraq 5 dövrə bölməyi təklif edir. Onun fikrinə görə, turizmin inkişafında ilk dövr insanların hələ ibtidai nəqliyyat vasitələrinin istifadə olunduğu sənayeyə qədərki dövrdür. Növbəti dörd dövr isə dəmir yollarının, avtomobilin, reaktiv avialaynerlər əsri və dəniz layner kruizləri kimi yeni nəqliyyat vasitələrinin kəşfi ilə bağlıdır. [6, s. 28]

Amerikalı alimin bu fikri əlbəttə müəyyən mənada doğrudur, lakin bizim fikrimizcə turizm kimi qlobal bir sənayeni bir meyarla – nəqliyyat vasitələrinin inkişafı ilə məhdudlaşdırmaq doğru olmaz. Nəqliyyat vasitələri turizm sahəsində bütün dövrlərdə mühüm rol oynamışdır.

Voronkova turizmin inkişafını 4 dövrə bölür. Bu bölgədə o, XIX əsrin əvvəlinə kimi olan dövrü turizmin inkişafına qədərki dövr kimi qəbul edir. XVIII əsr turist və otel xidmətlərinin istehsalı üzrə ixtisaslaşmış müəssisələrin meydana çıxması ilə elitər turizm dövrü kimi qeyd oluna bilər. XIX-XX əsrlər ictimai turizmin yaranması dövrü kimi xarakterizə olunur. L. P. Voronkova II Dünya müharibəsindən bugünkü dövrə kimi olan dövrü kütləvi turizmin inkişafı dövrü hesab edir [6, s. 35].

M.V.Sokolova turizmin yaranmasının və inkişafını insan cəmiyyətinin qədim dövrlərdən bizim dövrə qədər formalaşması tarixi ilə əlaqəli şəkildə tədqiq etmişdir [8, s. 96].

İngilis dilində turizm leksikasının formalaşmasına təsir edən ekstralinqviistik amillər.

Sosiolinqviistik yanaşma mövqeyindən çıxış edərək qeyd etmək lazımdır ki, turizmin yaranmasının və inkişafının bütün mərhələləri turizm leksikasının yaranması və inkişafında öz əksini tapmışdır.

İngilis turist leksikasının əsas xüsusiyyətlərindən biri onun xüsusi fəaliyyət sahəsi kimi qəbul edilməsindən öncə formalaşmağa başlamasıdır.

Turizm sahəsi üzrə ədəbiyyatı araşdırarkən bir sıra dil vahidi sosiolinqviistik baxımdan təhlil edilmişdir.

Ekstralinqviistik amilləri linqviistik amillərlə vəhdətdə tədqiq edərək ingilis dilində olan turizmə aid olan söz və ifadələrin mənşəyini vahid şəkildə müəyyənləşdirmiş, eyni zamanda ayrı-ayrı vahidlərin yaranma zamanı və şərtləri tədqiq edilmişdir.

Ekstralinqviistik tədqiqat zamanı leksik vahidlərin meydana çıxması barədə əldə olunmuş məlumat ingilis dilinin etimoloji və tarixi lüğətləri və turizm sahəsi üzrə Britaniya lüğətləri ilə dəqiqləşdirilmişdir.

“Hospitality” sözünün tarixi “tourism” sözündən daha qədim olub ilk dəfə XIV əsrdə meydana çıxmışdır. O, Latın sözü olan “hospes” sözündən törəyib, qonaq, ev sahibi, əcnəbi sözlərini özündə ehtiva edir. *Tourism* sözü isə bir qədər gec, 1772-ci ildə meydana çıxmışdır [3, s. 15]. William Theobald isə “tour” sözünün Yunan və Latın sözləri olan *circle* və *turn* sözlərindən törədiyi fikrini irəli sürür. Onun fikrincə *tourism* və *tourist* evdən çıxıb dolaşmaq və yenidən ora qayıtmaq deməkdir [4, s. 45].

Turizmin inkişafının erkən dövründə *accommodation* – qonaqlar üçün sığınacaq, *tavern* – pivaxana, *thermal spring* – isti bulaqlar, *sport tourism* – idman turizmi, *cultural tourism* – mədəni turizm, *balneological tourism* – müalicəvi turizm kimi leksik vahidlər dilin leksikasında özünə yer etmişdi. Aparılmış ekstralinqviistik materialların təhlilinə əsasən yuxarıda qeyd olunmuş leksik vahidlər müasir dövrdə mövcud olan turizm növlərinin əsasının hələ antik dövrdə qoyulduğu iddiasını irəli sürməyə imkan verilir. M.V.Sokolova, L.P.Voronkova, M.B. Birjakova kimi mütəxəssislərin işlərini təhlil edərkən aydın olur ki, hələ qədim Yunanıstanda mövcud olan qonaqpərvərlik anlayışı (evindən kənara səyahət edən insanlara xidmət göstərilməsi) müasir turizm sənayesi üçün xas olan qonaqların yerləşdirilməsi, qidalandırılması, istirahət və əyləncələrinin təşkil olunması kimi fəaliyyətlərin əsasını təşkil edirdi.

Bu ekstralinqviistik faktorlar hələ antik dövrdə turizm leksikasının əsasını qoymuşdur.

Daha maraqlı vəziyyət bir sıra leksik vahidlərin təhlili zamanı ortaya çıxır: *nomad*, *papyrianboat* və *palanquin*. Müasir dövrdə *nomad* sözü öz işlənmə sahəsini genişləndirmişdir. İlk mənəsi meydana çıxdıqdan bir əsr sonra yeni mənələr əldə etmişdir. Məsələn, bu söz bir dəfə səyahət etdiyi yerə ikinci dəfə getməyən turistləri bildirmək üçün istifadə olunur. *Nomad* sözünün digər mənəsi isə Avstraliyada rast gəlinir. Avstraliyanın əlşatmaz ərazilərinə turistləri aparmaq üçün istifadə olunan ikimotorlu çoxməqsədli təyyarə [7, s. 123].

Papyrian boat – *papyrus qayiq* və *palanquin* – müasir turizm sənayesində palankin leksik vahislərindən ekskursiya turlarına rəng qatmaq üçün şərq və cənub ölkələrinin mədəniyyətləri ilə turistləri tanış etmək məqsədi ilə istifadə olunur.

Antik dövr turizm leksikasında alınma sözlərin mənşəyi

Həmçinin antik dövrə məxsus olan bu 17 leksik vahidin təhlili göstərir ki, sözlərin 75 % -nin kökü yunan-latın mənşəlidir (17 leksik vahiddən 15). Hətta maraqlı faktlardan biri də odur ki, fransız mənşəli leksik vahidlər də yunan-latın mənşəlidir (17 leksik vahiddən 9).

Məsələn, ingilis dilinin etimoloji Oksford lüğətinə əsasən *hydropathy* -su ilə müalicə sözü iki yunan sözündən yaranıb: *húdōr* – su və *pátheia-müalicäusulu*

Fransız dilindən alınma yunan-latin mənşəli sözlərə nümunə olaraq *tavern* – *taverna* sözünü göstərmək olar. İngilis dilinin etimoloji Oksford lüğətinə əsasən *tavern* sözü qədim fransız sözü olan *taverne* latin yunan mənşəli *taberna* – *taverna*, *mehmanxana*, *daxma* sözündən törəmişdir [1, s. 234].

Bu sözün müasir mənasına gəldikdə fikir ayrılığı yaranmışdır.

P.H.Collinözünün «Dictionary of Hotels, Tourism and Catering Management» turizm lüğətində *tavern* – *taverna* sözünün öz mənasının itirərək istifadədən çıxdığını nəzərə alaraq, *inn* və ya *publichouse şəhərətrafi ərazilərdə mehmanxana, pivəxana* mənasında vermişdir [2, s.345].

O, həmçinin *tavern* – *taverna* sözünün daha ətraflı izahını verir. İlk öncə, bu sözü içki və qəlyanaltı xidmət olunan ictimai qidalanma obyektinə kimi təyin edir. Həmçinin, Aralıq dənizi ətrafı bəzi ölkələrdəki çik mehmanxana və ya İtaliya və bir sıra digər ölkələrdəki çik restoran, *taverna* kimi izah edir.

Beləcə, antik dövrdə *tavern* – *taverna* sözü ictimai qidalanma və yerləşməsi stemində birləşərək qonaq pərvərlik sistemində öz yerini tutmuşdur. Bunun əsasında isə, *accommodation* – *sığınacaq* və *provision of food (fare)* – *qidalanma* kimi müasir qonaqpərvərlik istiqamətlərini nkişafına səbəb olmuşdur.

Antik dövr yunan latin mənşəli sözlərdən başqa müasir ingilis dilinin turizm leksikasına qədim alman, qədim fransız, portuqal və ispan dillərindən sözlər də keçmişdir.

Məsələn, *Bath* – *Bat*, istularla müalicə üzrə ixtisaslaşmış kurort şəhər etimoloji məlumat əsasən qədim alman sözü olan *baþam* – *çimmək üçün yer* sözündən törəmişdir. Polisemiklik çirçivəsində müalicəvi sulara çimmək üçün səyahətçilərin səfər etdiyi məşhur kurort *Bath* – *Bat* öz adını *bath* – *çimmək, çimmək üçün yer, hamam* sözlərindən götürmüşdür.

Bununla əlaqədar olaraq M.V, Sokolova özünün “Turizmin tarixi” kitabında belə bir maraqlı faktı qeyd edir ki, hələ e.ə. 863-cü ildə yerli bataqlıqların isti mineral bulaqların da müalicə alan kral ailəsinin üzvlərindən biri tərəfindən əsası qoyulan *Bath* – *Bat* kurortu dünya tarixində ilk kurortlardan biridir. Bu yolla artıq antik dövrdə qonaq pərvərliyin digər bir yeni qolu – *recreation* – *ictimai mədəni xidmətlər, istirahət və əyləncənin təşkili* həyata keçir [8, s. 278].

Sport sözü qədim fransız dilində *disport* - *əyləncə, xoş vax keçirmək* sözü disporter – yayındırmaq (işindən) yaranmışdır. Söz ingilis dilinə qısaldılaraq *sport* kimi alınmışdır. Bir qədər sonra isə *sport* sözünün mənası dəyişərək konkret olaraq idman, oyun və ya müsabiqə formasında fiziki məşq edərək xoş vaxt keçirmək formasını almışdır. XIX əsrdə turizmin xüsusi fəaliyyət növü kimi təşəkkül tapmasından sonra *sport* sözü turizmin bir sahəsi kimi ixtisaslaşaraq ümumişlək leksikadan çıxaraq turizm sahəsinin leksikasına daxil olur.

İngilis dilinin leksikasında həmçinin portuqal dilindən alınma sözlər də çoxluq təşkil edir. Məsələn, yuxarıda qeyd etdiyimiz *palanquin* – *palankin*: *qədim dövrdə yüksək rütbəli şəxslərin qullar tərəfindən dəmir dirəklər üzərində daşınması üçün xüsusi parçadan olan ev* sözü portuqal dilində olan *palanquin* sözündən keçib. Sözü etimoloji yasına baxdıqda söz sanskrit sözü olan *paryanka* – *çarpayı, yataq* sözündən törəmişdir. Müasir dövrdə palankin sözü turistlərin bir yerdən digər yerə daşınması üçün istifadə olunan nəqliyyat vasitəsidir.

İspan dilindən alınma sözlərdə ingilis dilində tez-tez rast gəlmək olar. *Lunch* – *qəhvəaltı* özü ispan sözü *lonja* – *tikə* sözündən alınmışdır. Qədim qonaqpərvərlik sisteminin *lunch* sözünün ilk meydana çıxması növbəti ekstralingvistik faktla müşayiət olunur.

İşgüzar insanın naharı ifadəsi L.P.Voronkovanın qeyd etdiyi kimi hələ e.ə. 40-cı ildə roma kəndlisi Sekviya Lokat simasında meydana çıxmışdır. Bu fikir günorta yeməyi üçün evə getməyə imkanı olmayan tacirlərin həyatını yüngülləşdirmişdir [6, s. 98].

Lunch sözüylə XIX əsrdə ingilis dilinin leksikasına tamamilə daxil olaraq qəhvəaltı mənasını versə də XIX əsrdə yeni məna kəsb etmişdir: *nahar, yüngülqida*.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Hoad, T. F. Oxford Concise Dictionary of English Etymology. Oxford: Oxford University Press. 2003
2. P.H.Collin«Dictionary of Hotels, Tourism and Catering Management» 2003
3. R. Griffiths.The Monthly Review. Volume 47. Front Cover.. 1772.
4. William F. Theobald Global Tourism. Second Edition: The next decade 1998
5. Бижаков М.Б. Введение в туризм. СПб.: Издательский дом "Герда". 2000.
6. Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства : Уч. пособие ФАИР-Пресс, 2004 .
7. Ощепкова, В.В.; Петриковская, А.С.; Миничева, Н.П. и др. Австралия и Новая Зеландия. Лингвострановедческий словарь. Издательство: М.: 2001
8. Соколова М.В. История туризма Учебное пособие. - М.: Мастерство, 2002. 352 с

SUMMARY

The role of extralinguistic factors in the formation of English tourism lexicology in ancient times.

The article attempts to investigate the extralinguistic factors that influenced formation of tourism vocabulary in ancient times. It also reveals the stages of development of tourism as a type of activity. The article highlights 17 borrowings from different languages in the ancient times, divide them into various lexical semantic groups and deals with their origin. The study reveals that extralinguistic factors play an important role in laying the foundations of tourism vocabulary in antiquity.

Key words: Tourism lexicology, extralinguistic factors, lexical semantic groups, borrowings

Роль экстралингвистических факторов в формировании английской туристической лексикологии в древности.

Согласно исследованию, формирование туризма на английском прошло долгую историческую путь развития. Этот процесс, который начался в античности, был завершен в эпоху глобализации. Таким образом, проведенные анализы показывают, что большинство слов, принадлежащих античности сформировавшись в последующие столетия включились в лексику и были представлены как термины, относящиеся к глобальной индустрии туризма. 17 лексических единиц из разных языков, участвующих в исследовании, были расследованы с точки зрения лексической семантики, изучены их происхождение, даны объяснение и перевод. В результате исследования было определено, что экстралингвистические факторы играли важную роль в создании основ туристической лексики в античности.

Ключевые слова: Туристическая лексика, экстралингвистические факторы, лексические единицы, заимствования

Rəyçi: ADU-nun “Ümumi dilçilik” kafedrasının müdiri,
fil.e.d., prof. Azad Yəhya oğlu Məmmədov